

WERELDWIJZER

MAROKKO

YVONNE VAN DER BIJL

INHOUD

Inleiding	11	Marokkaanse raï-muziek	50
Dankwoord	12	Geschiedenis	52
		Prehistorie	52
		Feniciërs, Carthagers en Joden	52
ACHTERGRONDEN	15	Romeinen en Imazighen	
Land en volk	15	(Berbers)	53
Landschap en klimaat	15	De komst van de islam	55
Flora en fauna	19	De Idrissiden	55
Bevolkingsgroepen	23	De Almoraviden	56
De Imazighen (Berbers)	23	De Almohaden	57
De Arabieren	26	De Meriniden en Wattasiden	58
De Joden	26	De Saadiërs	60
Architectuur en kunstnijverheid	30	De Alawieten	61
Arabo-Andalusische architectuur	30	De Europese overheersing	63
Amazigh (Berber) architectuur	30	De Franse en Spaanse protectoraten	64
Art deco	32	Mohammed V en de onafhankelijkheid	65
Architecturale decoratie	33	Hassan II	66
Houtwerk	33	Het hedendaagse Marokko onder Mohammed VI	68
Stucwerk	33	Economie en samenleving	71
Tegelwerk (zellij)	34	Landbouw	71
Kunstnijverheid	35	Industrie en dienstverlening	71
Aardewerk	35	Middenklasse	72
Kledingstijlen en textiel	36	Moderner maar religieuzer	73
Borduurkunst	39	Migratie	74
Weef- en tapijtkunst	39	Literatuur	75
Metaalkunst	41		
Lederwaren	42	PRAKTISCHE INFORMATIE	79
Vlechtwerk	43	Van A tot Z	79
Khamsa	44	Accommodatie	79
Henna	44	Ambassades en consulaten	80
Muziek	46	Autohuur	80
Amazigh (Berber) muziek	46	Banken	80
Arabo – Andalusische muziek	47	Douane	80
Gnaoua-muziek	48	Drinkwater	81
Soefi- en andere extatische muziek	49	Elektriciteit	81
Chaabi	50	Festivals	81
		Foaien	82

Fotograferen	82	Geschiedenis	118
Geld	82	Stadswandelingen en oriëntatie	118
Gezondheid	82	Excursies vanuit Rabat	123
Informatie	83	De stranden en bezienswaardigheden	125
Kleding	83	Casablanca	126
Kranten	83	Geschiedenis en ontwikkeling	126
Landkaarten	84	Stadswandelingen en oriëntatie	127
Marokkaanse keuken	84	Andere bezienswaardigheden	131
Openingstijden	85	El Jadida	135
Post	85	Geschiedenis en ontwikkeling	135
Reisorganisaties	85	Stadswandeling en oriëntatie	136
Reisuitrusting	85	De stranden	137
Souvenirs	85	Excursies vanuit El Jadida	138
Stranden	86	Safi	139
Taal	86	Geschiedenis en ontwikkeling	139
Telefoneren	86	Stadswandeling en oriëntatie	140
Tijdsverschil	87	Excursies vanuit Safi	142
Vervoer	87	Essaouira	142
Vliegmaatschappijen	87	Geschiedenis en ontwikkeling	143
BEZIENSWAARDIGHEDEN	89	Stadswandelingen en oriëntatie	144
Het maken van een reisschema	89	Excursies vanuit Essaouira	151
De Atlantische kust tot en met Essaouira	92	De Middellandse Zeekust, de Rif en het oosten	152
Tanger	92	Ceuta	153
Geschiedenis en ontwikkeling	94	Geschiedenis	154
Stadswandelingen en oriëntatie	96	Stadswandeling en oriëntatie	154
Excursie vanuit Tanger	104	Excursies vanuit Ceuta	156
Assilah	105	Tetouan	159
Geschiedenis	106	Geschiedenis en ontwikkeling	159
Stadswandeling en oriëntatie	107	Stadswandeling en oriëntatie	162
Excursies vanuit Assilah	109	Excursies vanuit Tetouan	165
Larache	109	Chefchaouen	165
Geschiedenis	110		
Stadswandeling en oriëntatie	110		
Excursies vanuit Larache	112		
Salé	113		
Geschiedenis	113		
Stadswandeling en oriëntatie	115		
Rabat	115		

Geschiedenis en ontwikkeling	166	Andere bezienswaardigheid in en buiten de Medina	200
Stadswandeling en oriëntatie	166	Fez el Jedid	200
Excursies vanuit Chefchaouen	170	Excursie vanuit Fez	205
Naar Al Hoceima	170	Meknès	207
Al Hoceima	171	Geschiedenis en ontwikkeling	207
Geschiedenis en ontwikkeling	171	Stadswandeling en oriëntatie: de ville impériale	207
Stadswandeling en oriëntatie	173	Stadswandeling en oriëntatie: de medina	211
Excursies vanuit Al Hoceima	174	Volubilis	214
Melilla	175	Geschiedenis	214
Geschiedenis en ontwikkeling	178	Wandeling langs de belangrijkste gebouwen	215
Stadswandeling en oriëntatie	178	Moulay Idriss	217
Naar het oosten	182	Het Midden-Atlasgebied	219
Saïdia	182	Ifrane	219
Het Beni Snassen gebergte	183	Excursie vanuit Ifrane	220
Taforalt	184	Azrou	221
Excursie vanuit Tafoalt: de Zegzel-kloof	185	Excursie vanuit Azrou	222
Oujda	185	Midelt	222
Geschiedenis en ontwikkeling	186	Excursies vanuit Midelt	223
Stadswandeling en oriëntatie	186	De zuidelijke oases en Ouarzazate	224
Excursies vanuit Oujda	189	De Ziz-vallei en de Tafilalt	224
Taza	189	Er-Rachidia	225
Geschiedenis en ontwikkeling	189	Excursie vanuit Er-Rachidia	226
Stadswandeling en oriëntatie: de medina en de ville nouvelle	191	Erfoud	226
Excursies vanuit Taza: rondom de Djebel Tazekka	193	Rissani	228
Fez en het Midden-Atlasgebied	194	Excursie vanuit Rissani	231
Fez	195	Merzouga	231
Geschiedenis en ontwikkeling	195	Excursies vanuit Merzouga	234
Stadswandeling en oriëntatie: Fez el Bali	198	Naar Tinerghir en de Todra-kloof	234
		Tinejdad	234
		Tinerghir	235
		Excursie vanuit Tinerghir	237
		De Todra-kloof	237
		Excursies in de Todra-kloof	238
		De Dadès-vallei en de Dades-kloof	239
		Boumalne du Dadès	239
		De Dadès-kloof	240

Kelaa M'Gouna	241	Taroudannt	301
Skoura	242	Geschiedenis	301
Ouarzazate	243	Stadswandeling en	
Oriëntatie	243	oriëntatie	302
De Drâa-vallei en Zagora	248	Taliouine en de Djebel Siroua	305
Agdz	248	Tiznit	307
Van Agdz naar Zagora	249	Geschiedenis	307
Naar Rissani via Nekob	249	Stadswandeling en	
Nekob	250	oriëntatie	307
Naar Zagora	251	De zuidelijke Atlantische	
Zagora	251	kust	309
Naar M'Hamid	254	Aglou Plage	309
M'Hamid	255	Mirleft	309
Aït Ben Haddou	256	Sidi Ifni	310
Excursie vanuit Aït Ben		Geschiedenis	310
Haddou	258	Stadswandeling en	
		oriëntatie	312
		Excursies vanuit Sidi Ifni	313
Marrakech en		De Anti-Atlas	314
de Hoge Atlas	258	Tafraoute	314
Marrakech	258	Excursies vanuit Tafraoute	315
Geschiedenis	259	Tata	319
De ville nouvelle	267	Van Tata via Akka en	
De Hoge Atlas	275	Bouizarkane naar Guelmim	320
Ten zuiden van Marrakech:			
naar de Djebel Toubkal	275	De Westelijke Sahara	321
Imlil	276	Guelmim (Goulmime/	
Naar de Ourika-vallei	277	Goulimine)	322
Oukaïmeden	279	Oriëntatie	322
De Tizi n'Tichka	280	Tan Tan	325
De Tizi n'Test	281	Tan Tan Plage (Al Ouatia)	325
Ten oosten van Marrakech:		Naar Es Semara (Smara)	326
naar de Cascades d'Ouzoud	283	Es Semara (Smara)	326
Demnate	283	Naar Laayoune	328
Cascades d'Ouzoud	283	Laayoune	329
De Aït Bouguemez-vallei	285	Geschiedenis	329
Naar de bruidenmarkt in		Stadswandeling en	
Imilchil	287	oriëntatie	332
		Tarfaya	333
Agadir, de Souss-vallei en		Dakhla	334
de Anti-Atlas	289		
Agadir	289	Woordenlijst	336
Geschiedenis	292	Register	339
Stadswandeling en			
oriëntatie	292		
Andere bezienswaardig-			
heden in Agadir	294		
Excursies vanuit Agadir	298		
De Souss-vallei	301		

OPGENOMEN KAARTEN

Marokko, ligging	14	Fez el Jedid	201
Marokko, algemeen	16-17	Fez, ville nouvelle	202
Marokko, fysisch	20-21	Meknès medina	208-209
De Atlantische kust tot en met Essaouira	93	Meknès ville nouvelle	212
Tanger	95	Volubilis	216
Medina Tanger	97	De zuidelijke oases	224
Tanger, ville nouvelle	99	Erfoud	227
Assilah	105	Rissani en Merzouga	229
Rabat	116-117	Tinerghir	235
Casablanca, centrum	128-129	Ouarzazate	244-245
Essaouira	145	Rond de Djebel Sarhro	251
Medina Essaouira	147	Zagora	252
De Middellandse zee kust, de Rif en het oosten	152-153	Marrakech en de Hoge Atlas	258
Ceuta	155	Marrakech, medina	260-261
Tetouan	160-161	Marrakech, ville nouvelle	269
Chefchaouen	167	Agadir, de Souss-vallei en de Anti-Atlas	289
Al Hocaïma	172	Agadir	290-291
Melilla	176-177	Nouveau Talborjt	293
Oujda	187	Taroudannt	303
Taza	190	Sidi Ifni	311
Fez en het Midden-Atlas-gebied	194	De omgeving van Tafraoute	314
Fez El Bali (Medina)	196-197	De Westelijke Sahara	321
		Guelmim	323
		Laayoune	330-331

Vrouwen in traditionele klederdracht in Chefchaouen

ACHTERGRONDEN

Land en volk

LANDSCHAP EN KLIMAAT

Geografisch gezien is Marokko een bijzonder gevarieerd land. Het heeft een totale kustlijn van bijna 2500 km, de Westelijke Sahara niet meegeteld. Het Atlantische gedeelte is ongeveer 2000 km lang en de mediterrane kust tot de grens met Algerije circa 450 km. De zuidgrens is de uitgestrekte Sahara en de nog steeds niet officiële oostgrens met Algerije bedraagt ruim 1100 km. De ligging aan de Straat van Gibraltar kan strategisch genoemd worden; het is ook de grens tussen het Europese en het Afrikaanse continent.

De oppervlakte van Marokko is 446.550 km² en dat is iets groter dan de staat Californië in de Verenigde Staten en ruim twintig keer Nederland.

De naam 'Marokko' is een verbastering van Marrakech. In het Arabisch heet het koninkrijk Marokko 'Al Mamlakah al Maghribiyah', het Koninkrijk van de Maghreb. In de Arabische wereld wordt Marokko ook wel 'Djeziraat al Maghreb', 'het land van de ondergaande zon', dus het westen genoemd. Een andere benaming is 'Maghreb al-Aqsa', het uiterste westen waarmee het meest westelijke deel van het destijds islamitische rijk wordt bedoeld.

Marokko is geografisch zeer gevarieerd, want het is een mediterraan, een Atlantisch, een woestijn- en een bergland.

Vier grote bergketens doorsnijden het land. In het noorden ligt het *Rifgebergte* dat maximaal zo'n 2500 m hoog is en geologisch niet zo stabiel. In 2004 vond de laatste aardbeving in de buurt van Al Hoceima plaats. Het Rifgebied is een kwetsbaar gebied waar door overbevolking veel gekapt werd en erosie de kans kreeg, zodat goede bodems wegspoelden. Er wordt nu herbebossing toegepast in de vorm van olijfbomen die beter dan eucalyptus de erosie tegengaan. Het aanleggen van terrassen is ook een goede oplossing. Het Rifgebergte bestaat uit kalkstenen en zandstenen bergen, die steil oprijzen vanaf de mediterrane kust tot een maximale hoogte van 2200 m. Het is ook het gebied waar kif (marihuana) verbouwd wordt. Rond Taza zijn veel grotten te vinden. Het klimaat is in de zomer warm maar vochtig; in de lente kan het flink regenen en vanaf oktober kan het er kil worden.

Het *Atlasgebergte* heeft drie van noordoost naar zuidwest min of meer parallel lopende ketens. De meest noordelijke is de *Midden-Atlas* met een plateau van zo'n 2500 m en toppen van maximaal 3500 m. De hoogste

bergketen is de *Hoge Atlas* met als hoogste top de Toubkal van 4167 m. Ten zuiden hiervan ligt de *Anti-Atlas* die aan het Sahara-gebied grenst. Het is het oudste berggebied; geologisch gezien wel vijfhonderd miljoen jaar ouder dan de ander twee Atlas-ketens.

De bergen zorgen ervoor dat de vochtige lucht vanuit de Atlantische Oceaan bij opstijging regen en sneeuw loslaten, waardoor het klimaat ten westen en noorden van de bergen mediterraan genoemd kan worden. De zomers zijn warm en droog en de winters koel en nat. Dit Atlantische Marokko tussen de Atlantische Oceaan en de Atlas is sinds de Franse overheersing het meest vruchtbare deel van het land, waar moderne landbouw wordt bedreven. Er worden tractoren gebruikt en er zijn moderne irrigatiesystemen. Graan, olijven en sinaasappelen zijn de belangrijkste producten.

De Atlantische kust wordt vooral zomers druk bezocht. Door de rotsen en de zware branding zijn er maar weinig natuurlijke havens. De stevige wind zorgt voor veel surfplezier. De zuidelijke kusten ten zuiden van Agadir worden beïnvloed door een koude Canarische oceaanstroming die het klimaat matigt, maar de hete woestijnwind kan dit teniet doen. De zee bevat hier veel vis.

Het echte woestijngebied met oases begint ten zuiden van de Anti-Atlas. Dit gebied kent ook veel landschappelijke variatie. Rond de Djebel Sarho is zwarte vulkanische rotswoestijn; tussen deze berg en de Hoge en Anti-Atlas ligt de *serir*, de kiezelwoestijn, en in het diepe zuiden bij Merzouga vind je de *erg*, de zandwoestijn. In de Ziz-vallei tussen Midelt en Er Rachidia zie je de sterk geërodeerde vormen van de *hamada* (steenwoestijn). In de oases die ondergronds via smeltwater uit de Atlas gevoed worden, is de dadelpalm het belangrijkste middel van bestaan als voedsel en ruilmiddel. Een bedreiging vormt de *bayoud*, een schimmelziekte die de palm aantast waardoor hij verbrand moet worden en de woestijn kan oprukken. Men probeert nu nieuwe resistente palmsoorten te kweken.

In deze armoedige gebieden trekken steeds meer mensen weg en zie je ksars en kasba's verloederen. Het geld van emigranten zorgt in de Drâa- en Tafilalt-oase voor de aanleg van irrigatiekanalen en stuwdammen. Hier kan echter verzilting door optreden en is er een vergrote kans op malaria en bilharzia. De verwoestijning wordt ook bevorderd door overbeweiding van kamelen, geiten en schapen. Vroeger waren het vooral nomaden die met hun kuddes van de zomer- naar de winterweiden en vice versa trokken. Tegenwoordig zie je steeds minder nomaden en raakt het evenwicht tussen de mens en omgeving verstoord.

Bij irrigatieprojecten is de kans op verzilting van de bodems een probleem. Als gevolg van irrigatie stijgt het grondwaterpeil waardoor zouten neerslaan als het water verdampt. Het graven van sloten als oplossing zorgt voor de afvoer van het grondwater, waardoor het grondwaterpeil weer daalt. Een ander probleem van het stilstaande water in stuwmeren is de aanwezigheid van bilharzia en de vergrote kans op malaria. De woestijn is een kwetsbaar gebied.

FLORA EN FAUNA

April en mei zijn de maanden waarin de Marokkaanse flora op zijn mooist is. Orchideeën, irissen en tijm staan dan in bloei. De cederbomen, thuja-bomen en eiken zijn dan ook in vol ornaat. Meer zuidelijk groeien allerlei groentes zoals pompoenen en vooral fruitsoorten als sinaasappels en walnoten, dadels en amandelen. Helaas worden door ontbossing en erosie als gevolg van overbeweiding en houtkap meer dan 180 Marokkaanse plantensoorten bedreigd.

Gezien de drie verschillende geografische zones (bergen, kustgebieden en woestijn) is de flora en fauna in deze gebieden zeer gevarieerd. Maar door de verstedelijking, de verwoestijning van gebieden, de overbegrazing en het toenemende toerisme worden vele van de veertig verschillende ecosystemen bedreigd. De Marokkaanse overheid probeert hier iets tegen te doen door het beschermen van kwetsbare gebieden in de vorm van nationale parken en natuurreservaten.

In het *Rifgebied*, dat naast kale bergen veel vegetatie in de vorm van marihuanaplantages heeft, bevindt zich het *Talassemtane Nationale Park* bij Chefchaouen. Het *Al Hoceïma Nationale Park* beschermt kust- en zeegebieden waarin nog de zeldzame visarend verblijft. Het zijn beide vrij nieuwe parken (2004). In het eerstgenoemde park kun je mooie wandelingen maken in de ceder- en sparrenbossen waar je berbermakaken (apen) kunt

Berbermakaken

zien. Er is op enkele plaatsen ruraal toerisme, zodat je bij de plaatselijke bevolking kunt logeren. Dit is een mooi alternatief voor de kifproductie. Het *Tazekka Nationale Park* bij Taza heeft prachtige eikenbossen met water-vallen.

In het *Ifrane Nationale Park* in de wat meer vruchtbare Midden-Atlas zijn dezelfde apen te zien in de uitgestrekte cederwouden. In de *Hoge Atlas*, niet ver van Marrakech, ligt rond de hoogste berg van Noord-Afrika, de Toubkal (4167 m), het *Toubkal Nationale Park* van waaruit honderden wandelaars per jaar de populaire berg beklimmen.

Dit Atlas-gebied was vroeger ook het woongebied van de berber-leeuw, waarvan de laatste in 1922 werd doodgeschoten. Tot 1960 waren er nog enkele in gevangenschap. Deze leeuw met lange, ruige manen werd door de Romeinen gebruikt om in de arena's christelijke martelaren te verorberen. Deze grote kat, waarvan het mannetje wel 300 kilo zwaar kon worden, werd door de jacht uitgeroeid. Tot 1914 waren enkele van deze dieren het bezit van de Marokkaanse koning, (zie www.barbarylion.com). In dit berggebied waren vroeger ook berber-luipaarden en atlas-beren; beide soorten zijn inmiddels ook uitgestorven.

Marokko is een echt vogelparadijs, waar in de moerassige kustgebieden langs de *Atlantische kust* wel 460 soorten vogels voorkomen, waarvan vele trekvogels zijn. Vooral in de wintermaanden en in het voorjaar zijn vele soorten zoals flamingo's, sterns en aalscholvers langs de kust te zien.

Een park met wel 275 vogelsoorten is het *Souss Massa Nationale Park* ten zuiden van Agadir. Een van de bedreigde vogelsoorten die hier te zien is, is de in het oude Egypte vereerde ibis. Hier komen ook wilde katachtige soorten voor als de jakhals en de genetkat. Ten noorden van Casablanca in de buurt van Kenitra ligt het meer van Sidi Bourhaba, waar duizenden trekvogels neerstrijken op weg naar Europa of Afrika. Meer dan 200 soorten, waaronder bijzondere eendensoorten, zijn hier gesignaleerd. Zo'n honderd kilometer ten noorden hiervan bij Moulay Bouselham ligt het *Merdja Zerga Nationale Park*. Merdja Zerga betekent het Blauwe Meer. Bijna tweehonderd soorten watervogels, waaronder bijzondere meerkoeten, zijn hier vooral in de wintermaanden te vinden. Tijdens een boottocht op dit meer kun je ze bewonderen.

Ondanks het ruige landschap en het barre klimaat herbergt het *Sahara-woestijngebied* nog opvallend veel verschillende soorten dieren zoals de hyena, de fennek (woestijnvos), de jakhals, de gazelle en diverse soorten adelaars en gieren. Het dier dat je natuurlijk het meeste ziet, is de kameel die vaak in groepjes aan het grazen is. Hij wordt kameel genoemd maar het is eigenlijk een dromedaris, want hij heeft maar één bult. Er leven ook veel reptielen als slangen en hagedissen. Op markten zie je ze vaak levend maar ook dood. Ze spelen een rol als volksmedicijn tegen van alles. Ook zie je veel decoratief gebruikte schildpadschilden voor de toeristen, waardoor één soort schildpad al bijna uitgestorven is.

Helaas worden er in Marokko 15 soorten zoogdieren en 11 soorten vogels bedreigd. Door programma's van de overheid zijn enkele diersoorten zoals het berberschap van uitroeijing gered.

BEVOLKINGSGROEPEN

De Imazighen (Berbers)

De droom van een gelukszoeker

Ik zie jou in de ogen van de bedelaar.

In de ogen die vermoeid en uitgeput zijn.

Ik zie jou in de sporen van de wegen.

Die jouw aanbidders naar je hebben afgelegd.

Zeg me, droom van gelukszoeker, verbonden aan verlangens.

Verbonden aan de ziel van de verloren jeugd.

Zeg me waar je zoveel mensen naartoe brengt.

Ik zoek en ik vraag.

Je liet me verdwaald achter tussen vele wegen.

Aziz Aarab

Ongeveer 5000 voor Christus arriveerden de *Imazighen* in het gebied dat tegenwoordig Marokko heet. Rond het jaar 1000 voor Christus was er een volk dat men *Libyco-Berber* noemt. Zij waren de voorouders van de huidige Imazighen (Berbers). Waar zij precies vandaan kwamen, is niet bekend. Door Griekse schrijvers als Herodotus (5^e eeuw voor Christus) werden zij voor het eerst beschreven. Zij behoorden tot de Semitische taalfamilie. Ook volgens de Arabische geschiedschrijvers als Ibn Khaldoen (1334-1406) waren de Imazighen (Berbers) een Semitisch volk.

Later ontstonden er nog allerlei andere theorieën over hun afkomst. Ze zouden nakomelingen zijn van ontsnapte bewoners van het ten onder gegane geheimzinnige Atlantis. Of ze zouden van Europese Keltische oorsprong zijn.

Ondanks de levendige cultuur van de Imazighen in de vorm van kunst, poëzie en muziek werden ze vaak door andere volken als onderontwikkeld gezien vanwege het feit dat ze geen geschreven taal hebben.

Meer dan 60 procent van de inwoners van Marokko noemt zichzelf 'Amazigh' of 'Berber'. Amazigh betekent 'vrij mens'. Het meervoud is Imazighen. Het woord 'Berber' is eigenlijk een soort scheldnaam afkomstig van de Romeinen, die het volk 'Barbaren' noemde waarvan 'Berbers' is afgeleid. Dit woord is afgeleid van het Griekse 'Barbaros, wat betekende 'zij die niet tot de Griekse beschaving behoorden'. De Romeinen kwamen rond 400 voor Christus het gebied binnen en probeerden gedurende een kwart eeuw tevergeefs het gebied van het Amazigh-volk te veroveren. Uit frustratie ontstond waarschijnlijk de scheldnaam.

In de zevende eeuw kwamen de Arabieren die de islam oplegden, maar de Imazighen bleven hun eigen taal behouden. De drie Berbertalen: *Tarafit*, *Tashelhit* en *Tamazight* worden momenteel door 12 tot 15 miljoen Marokkanen gesproken. De identiteit van de Imazighen werd lange tijd niet gezien en de cultuur werd onderdrukt.

De laatste twintig jaar is er vooruitgang geboekt met de emancipatie van de Imazighen en met de erkenning van hun talen en cultuur. In 1991 stelden zes culturele verenigingen *La Charte d'Agadir* op, waarin gepleit werd voor de erkenning van de Amazigh-taal en cultuur. Hoewel koning Hassan II in 1994 in zijn jaarlijkse rede de invoering van het Amazigh in het onderwijs aankondigde, kwam hier in de praktijk niets van terecht. In 2000 werd het *Manifeste Berbere* door 229 intellectuelen ondertekend waarmee zij aangaven dat de Imazighen een belangrijk deel van de Marokkaanse democratie vormen en daarom gehoord moeten worden. Het *Institut Royal de la Culture Amazighe* (IRCAM) werd in 2002 opgericht en houdt zich bezig met de invoering van het Amazigh in het basisonderwijs. Hierbij maakt men gebruik van het Tifinagh alfabet dat 33 letters telt en

Berbervrouw uit de Rif

dat voor de drie hoofdvarianten van het Amazigh: het Tarafit, het Tamazight en het Tashelhit in lesboeken uitgewerkt wordt. Dit alfabet is nogal letterlijk: wat je leest is wat je zegt. Ook in het voortgezet onderwijs zal het Amazigh ingevoerd worden. Koning Mohammed VI, die zelf gedeeltelijk van Amazigh-afkomst is, stimuleert het gebruik van het oude Tifinagh alfabet. Over een tiental jaren zal het Amazigh naast het Engels op scholen overal in Marokko gedoceerd worden.

Verschillende kunstuitingen brengen de Amazigh-cultuur in de belangstelling. Bekende zangers als Walid Mimos en Ait Mbarek zijn populair, evenals de popgroepen Izezaren en Benaaman. In Nederland treedt Imet-laa regelmatig op, waarbij deze groep diverse aspecten van de Amazigh-cultuur voor het voetlicht brengt.

Theater is vanwege het orale karakter ook populair, omdat er nog maar weinig mensen Amazigh kunnen lezen. In Nederland worden activiteiten ontwikkeld met betrekking tot de Amazigh-poëzie. Bekende namen zijn: Mohammed Chacha en Mimoun el Walid.

In het boek *'Imazighen', de Berbers en hun geschiedenis* van Mohammed Chafik wordt aangegeven dat de Imazighen altijd een open cultuur hebben gehad, terwijl het eigene vaak verborgen bleef. Dit kwam door de nomadische levenswijze en het feit dat er geen geschreven taal is. Door dit laatste waren er ook geen boeken en is er nooit sprake geweest van een vaststaande religie.

De oudste culturele overblijfselen zijn patronen van tatoeages, aarde-werk, bouwkunst en tapijten. Dans, zang, de taal, de orale literatuur en de sociale en politieke tradities hebben hun eigen Amazigh-kenmerken behouden, maar zijn ook beïnvloed door andere culturen. En op haar beurt heeft de Amazigh-cultuur bijgedragen tot de ontwikkeling van andere culturen.

Mohammed Chafik bespreekt ook de specifieke kenmerken van de Imazighen. Door droogte en hongersnood waren de Imazighen veroordeeld tot een nomadisch bestaan. Door dit gemeenschappelijk reizen en trekken zijn de Imazighen geneigd eenvoudig te leven en houden ze vast aan het gelijkheidsprincipe dat geldt voor alle leden van de stam. Door het sterk vasthouden aan groepsbanden ontstond een stevige politieke structuur, waardoor ze bijna onoverwinnelijk werden. Vele Arabische dynastieën en de Fransen konden hen niet de baas. Deze tribale elementen waren een bron van kracht en zwakte. Een bron van kracht omdat ze daardoor nooit geheel onderworpen zijn en zich weigerden over te geven. De zwakte is dat de stammen zich niet konden verenigen en daardoor steeds in een verdedigende positie geraakten.

Twee andere kenmerken van de Imazighen die Chafik noemt, zijn: de neiging tot radicalisme in houding, gedrag en keuzes. En het vermijden van overdrijvingen bij het spreken, dat mooi verwoord wordt in het gezegde: 'Een opschepper doet niets, wie veel doet, spreekt niet'.

In december 2002 ontving Mohammed Chafik voor zijn aanhoudende inzet voor de emancipatie van de Imazighen de Prins Claus Prijs.

Meer informatie over de Imazighen kun je vinden op de Franstalige website van het *Institut Royal de la Culture Amazighe* (IRCAM): www.ircam.ma.

De Arabieren

De meeste landen in het Midden-Oosten zijn door de eerste vier Arabische kaliefen gemakkelijk en snel veroverd: Egypte in drie jaar, Perzië in vier jaar en Syrië in zes jaar. In Noord-Afrika boden de Imazighen (Berbers) zoveel weerstand dat het vijftig jaar duurde.

Tussen 700 en 1000 heeft de islam veel invloed in Marokko gekregen, maar het zijn vooral Berber-dynastieën die de dienst uitmaakten. In die tijd strekten de twee hoofdstromingen van de islam: de soennitische en sjjiitische al met elkaar. De Omajjaden van soennitische komaf bestreden de sjjieten, die naar Marokko vluchtten. Deze sjjiitische *Idrissiden*, die dus van Arabische afkomst waren, vormden de eerste heersende Marokkaanse dynastie. Zij werden door een Imazigh (Berber) stam in Volubilis als leiders aanvaard. De Arabische gouverneurs die voor de kalifaten van Damascus of Bagdad gebieden bestuurden, hadden geen enkele macht meer.

Vanaf de 11^e eeuw kwamen weer Arabische immigranten Marokko binnen. Via de Fatimidische dynastie in Egypte en Tunesië migreerden Arabische bedoeïenenstammen naar het westen. Ook kwamen Arabische nomadenstammen het zuiden van Marokko binnen. Hun grote kuddes versterkte het nomadisme onder de Imazighen (Berbers). Deze moesten zich terugtrekken in de berggebieden. Zo ontstond de merkwaardige bevolkingsverspreiding in Marokko met veel mensen in de moeilijk toegankelijke berggebieden van de Rif en de Atlas en relatief weinig mensen in de makkelijk toegankelijke en vruchtbare Atlantische kustvlaktes. Door de vele duizenden Arabisch sprekenden versnelde de arabisering van oostelijk Marokko en de Atlantische kustvlaktes, die tot de 14^e eeuw doorging.

De Arabische stamvader van de *Alawitische* dynastie was een directe afstammeling van Ali (neef van Mohammed) en afkomstig uit een streek bij de Rode Zee. De Alawieten kregen macht in het zuiden van Marokko, in de Tafilalt, waar zij contacten legden met de religieuze broederschappen. Door een aantal oases te veroveren wisten ze ook invloed te krijgen op de Saharahandel. Ze verkochten diverse producten van deze handel aan Europese kooplieden, die hun wapens en munitie leverden. Zo vergrootten ze hun macht en werden uiteindelijk vanaf 1631 de leidende dynastie van geheel Marokko.

Tijdens het Franse protectoraat kwam de verstedelijking in Marokko op gang. In de steden ontstond een Arabisch-islamitische cultuur, waaraan ook de migranten uit de Amazigh (Berber) gebieden zich aanpasten. Omdat de verschillende culturen op stadsniveau min of meer met elkaar versmolten zijn, heeft men het nu over Amazigh (Berber)- en Arabisch-taligen.

De Joden

Het is niet helemaal duidelijk wanneer de eerste *Joden* naar Marokko kwamen. Een legende spreekt van 586 voor Christus toen de tempel in Jeruzalem werd verwoest, terwijl een overlevering de 4^e eeuw voor Christus noemt. Een bewijs in de vorm van een steen met een Hebreeuwse tekst stamt uit het jaar 300.

Al in de eerste eeuw waren er *Joodse Imazighen (Berbers)* in Marokko. Ze hadden beroepen als boekbinders, ververs, metaalbewerkers en boeren. Deze beroepen waren bij de Arabieren niet populair of zelfs verboden. Ook waren de Joden handelaars in suiker en zout, de meest begeerde handelswaren van die tijd. Zij moesten hiervoor wel belasting betalen aan de heersende dynastieën.

Toen de Arabieren in de 7^e eeuw Marokko bezetten, legden zij de Imazighen (Berbers) hun islamitische godsdienst op. De islam beziet Joden als

Arabishe man

minderwaardig en om zich te beschermen, moesten ze extra belasting betalen. Ook konden ze niet echt vrij leven en werden hun beperkingen opgelegd. In het noorden en de grote steden zorgde de sultan voor de veiligheid van de Joden. In het zuiden en het Atlasgebergte waren het de Berbers die dit deden. De souk was het ontmoetingspunt van de Joden en Imazighen (Berbers). Naast handelaars waren de Joden ook ambachtsslieden en zij voorzagen de Imazighen (Berbers) van producten die anders niet beschikbaar waren. Doordat ze van elkaar afhankelijk waren, leefden ze meestal in vrede.

In de 14^e eeuw raakte de Merinidische dynastie haar macht in Spanje aan de christenen kwijt. Bij de val van Granada in 1465 moest het islamitische koninkrijk het veld ruimen. De katholieke koningen gaven de moslims en de Joden geen keuze. Ze moesten zich bekeren of werden zo door de Spaanse inquisitie achtervolgd en bedreigd met martelingen dat ze de wijk namen Marokko.

De vervolging van Joden in Spanje duurde tot de 16^e eeuw en velen vonden een nieuw thuisland in Marokko. Tijdens de Merinidische en Saädische overheersing kregen de Joden enige bescherming in de vorm van aparte woonwijken, de mellahs. Het woord 'mellah' stamt af van het Arabische woord voor zout. Ook werden intellectuele Joden adviseurs van de Saädische koningen. Dit is nog zichtbaar in de vorm van de Saädi-

Het stuwmeer van Bin el Ouidane in de Midden-Atlas

sche graven in Marrakech, waar de graven van de Joodse vertrouwelingen dicht bij die van de koningen liggen. De oudste mellahs zijn die van Fez en Marrakech. Toen er steeds meer Joodse vluchtelingen uit Spanje naar Marokko kwamen, werden er ook mellahs gebouwd in Rabat, Essaouira, Meknès en Safi. In deze wijken waren het vooral de zilversmeden die furore maakten.

De volgende twee eeuwen waren het de Alawieten die heersten en zij gaven de Joden wel ruimte om de beroepen van handels- en kooplieden uit te oefenen, maar helemaal vrijgelaten werden ze niet. In de 19e eeuw vulden de Joden ook vaak de rol van ambassadeur in contacten met Europese landen als Denemarken, Holland en Engeland.

Marokko kreeg in de 19^e eeuw steeds meer invloed van Europa te verwerken en de traditionele samenleving veranderde. In 1912 waren de Fransen in Marokko de baas en de verhouding tussen de Imazighen (Berbers) en de Joden veranderde hierdoor. Via de Frans-Joodse Alliance Israëlite Universelle, de eerste internationale joodse organisatie, verbeterde de positie van de Joden door goed onderwijs.

Na de Tweede Wereldoorlog en de stichting van de staat Israël in 1948 emigreerden de Joden uit het zuiden vooral naar Israël en ruim 100.000 hoger opgeleide Joden vertrokken naar Frankrijk, Canada, Spanje, Zuid-Amerika en de Verenigde Staten.

Voor de onafhankelijkheid leefden 250.000 tot 300.000 Joden in Marokko. Toen de onafhankelijkheid in zicht kwam, waren veel Joden bang voor hun positie in Marokko zonder Franse invloed. Tussen 1952 en 1956 vertrokken 40.000 Joden uit het zuiden van Marokko naar Israël. In 1956 gaf de Marokkaanse staat geen toestemming meer voor migratie, omdat ze bang was voor een te grote uitstroom. Toch vertrokken er in het geheim duizenden Joden naar het buitenland. Dit emigratieverbod werd in 1961 afgeschaft en na 1964 waren bijna alle Joden uit het zuiden geëmigreerd. Tijdens de zesdaagse oorlog in 1967 vertrokken 25.000 Joden naar het buitenland. Van de 35.000 overblijvende Joden emigreerde in 1974 na politieke spanningen in Marokko het merendeel naar Europa en Canada, de Verenigde Staten en Latijns-Amerika.

Momenteel leven er nog ongeveer 3500 joden in Marokko, van wie het merendeel in Casablanca woont. In 2003 was deze gemeenschap het slachtoffer van een bomaanslag waarbij 33 doden vielen. Koning Mohammed VI staat positief ten opzichte van deze bevolkingsgroep. Joodse onderwijsinstellingen ontvangen overheidssubsidie en de koning heeft een aantal joodse adviseurs. Om de mellah in Essaouira weer nieuw leven in te blazen heeft de koning Joodse migranten uitgenodigd om terug te keren.

De Marokkaanse keuken kent een aantal typisch Joodse gerechten die vaak zoutig van smaak zijn.

In het noorden van Marokko hebben de Joden ook een muzikale erfenis achtergelaten in de vorm van liederen en ballades in Oudspaanse, dat in Spanje in de 15^e eeuw gesproken werd. De muzikale tradities werden voortgezet in Israël, waar Andalusische, Arabische en Hebreeuwse invloeden vermengd werden.